

יש שיוצאים בשלום אל החוף השני

תִּרְיַעֲשֵׁר הַרְהוּרִים עַל נַהַר הַשִּׁירָה

„שיר טוב הוא פלא ספרותי. לפעמים המשורר מתיישב לכתוב אותו משום שהוא מובס. שירה טובה גואלת את המובס (הכותב או הקורא) והופכת מפלה לניצחון בהעניקה לו קול שמהדהד מקצה רגליו ועד שורשי שערו (של העולם).“

א.

כתיבת שיר כמוה כצליחת נהר. כך האמין חיים נחמן ביאליק. ב"גילוי וכיסוי בלשון" מדמה ביאליק את המשורר למי שמחרף נפשו בחצותו נהר קפוא בעת הפשרת הקרח, ופוסק: "יש שנכנסים בשלום מחוף זה ויוצאים בשלום אל החוף השני". ביאליק במשפטו גוזר, למעשה, שלא כל מי שכותב שירה מצליח לשורר, שהרי אל החוף השני לא כולם מגיעים בשלום. אורותיהם של חופי הפלא מתגלים לעיתים כרחוקים ומכזבים (בפראפראזה על רחל).

ב.

רבים מתמסרים לשירה; השירה מתמסרת למעטים.

ג.

מאחר ששפת אמי היא עברית, אני נוטה לחשוב שכתבת שירה בעברית היא פלא. הדיבור של העברית עם אחיותיה העתיקות (למשל: אכדית, אוגריתית, ארמית) משדרג את הפלא

הזה שנקרא עברית (יהודאית ו/או ישראלית). בהיותה של העברית שפת התנ"ך, כל מילה ממילותיה מצפינה בתוכה רובדי רבדים של ארכיאולוגיה לשונית ושל היגיון שפתי. כוחות הגילוי והכיסוי בלשון העברית פועלים את פעולתם ללא הרף. העברי הקדום שדרש בשמו של המאור הגדול בשמיים, הצביע לעברו ואמר, כנראה, שם אש. ואכן, שם+אש=שמש. ובאשר למים העליונים, אולי אמר: שם מים, ואכן: שמיים.

ד.

לשון התורה קדמה לתורת הלשון. ודאי למשורר עברי. הנה, בתורת הלשון מתבקש לומר "אלוהים גדולים" כמו שיש לומר "אנשים טובים" או "כסאות גבוהים". בבראשית פרק כ' (פסוק ד') שואל אבימלך: "אֲדֹנִי, הֲגֹי גַם־צִדִּיק תִּהְיֶה?". אֲדֹנִי – בלשון רבים. תהרוג – בלשון יחיד. ובהמשך נכתב "ויאמר אליו האלוהים" וגם: "וירפא אלוהים". אלוהים – פעם מיודע ופעם לא מיודע – בלשון רבים. הפעלים "ויאמר", "וירפא" – בלשון יחיד. גם בעברית מדוברת אומרים: "אלוהים גדול" (לא אומרים: אנשים טוב או כסאות גבוה). וזה לא דומה ל"גוד איז גרייט" או "אללה הוא אכבר". הלשון העברית, בתחכום שאינו אלא פלא ספרותי או על־ספרותי, מיטיבה לתפוס (ובה בעת לא לתפוס) את מושג ריבון העולמים (שאינו מושג כלל וכלל באופן שכלי) בכך שהיא כורכת יחיד עם רבים ("שָׁמַע יְשׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד"), כשם שהיא כורכת זכר עם נקבה ועבר עם הווה ועתיד. איך? כך: שמו של הקב"ה, שאסור להגייה, הוא יהוה. יש חילוקי דעות לגבי הגיית שמו, אך בהנחה ששמו נהגה בשווא, חולם, קמץ, כי אז שמו נפתח בלשון עתיד זכר (כמו: ידבר), ממשיך בלשון הווה נקבה (כמו: מקווה) ומסתיים בלשון עבר (כמו: קיווה, סירבה). אין עוד שפה בעולם שיכולה להעניק לאל את שלושת הזמנים (היה, הווה, יהיה), שני המינים (זכר ונקבה) ומורכבות היחיד־רבים במילה אחת. ומה גִּדְרָה ומגדרה של המילה אֱלֹהִים?

ה.

אמנם נכונה אמרתו של רוברט פרוסט האמריקני באשר לתרגום שירה – "שירה היא מה שהולך לאיבוד בתרגום". ואף על פי כן, כשקוראים שירה או פרוזה (או ידיעה בעיתון) – בתרגום לעברית היא עשויה לקבל משמעויות נוספות מתוקף הוד קדומים ו/או שכבות ארכיאולוגיות מעוררות־השתאות. למשל, לסופר ג'ון אפדייק מיוחסת האמרה: "Birds on the wire like punctuation for an invisible sentence" (ובתרגום לעברית: "ציפורים על חוט חשמל כמו סימני פיסוק במשפט בלתי נראה").

בעברית, המילים של אפדייק צוללות לעומקים או נוסקות לגבהים שהוא לא שיער. למשל, המילה ציפור. בתנ"ך היא לא פעם הדהוד לנפש האדם או למצבו. בתהלים קכ"ד נכתב: "נפשנו כציפור נמלטה מפח יוקשים, הפח נשבר, ואנחנו נמלטנו"; והנביא עמוס שאל: "התיפול ציפור על פח הארץ, ומוקש אין לה?". המילה "חשמל" מופיעה רק בספר יחזקאל ומזוהה עם התגלות של מראה נדיר (מלווה בנגה, אש וזהר). כלומר: "בלתי נראה"

ביומיום. המילה "פיסוק" מתכתבת בעברית עם פסיקה (פסק דינו של המשפט), וראו איזה יופי – מיד לאחריה שותל אפדייק את המילה "משפט". בעברית כמו באנגלית sentence הוא גם דין וגם היגד. הקורא העברי המודע ללשון התורה (ולא רק לתורת הלשון) יקבל היגד עשיר יותר מהמקור (אולי לשמחתו של אפדייק ולצערו של פרוסט).

ו.

את המשפט של אפדייק הבנתי טוב יותר כשהוזמנתי לעבוד בבולטימור בארה"ב. בבולטימור, הגדולה בערי מדינת מרילנד, מבתר כביש 83 את העיר וחוצה אותה למזרח ולמערב. לאורך הכביש ניצבים עמודי חשמל שעל חוטיהם עשרות ציפורים, ואי אפשר שלא להביט בהן ולראות את המשפט הבלתי נראה. לימים, כשנהגתי בכביש 81 בוורג'יניה (בדרכי מטנסי למרילנד), נגלו לעיני עדרי בקר, ומיד חשבתי על הפרות המנקדות את משפט השדה. אני מניח שזה בהשפעת הציפורים של אפדייק ושל ההארה שהעניק לי באשר לשפה ולתרגום.

ז.

קוראי העברית אשר אוזניים להם לשמוע ועיניים להם לראות, יגלו במילה העברית גבהים ועומקים ומרחבים, ויוכלו לבוא אליה "כלילה הבא אל האות, להראות לו בחושך את כל הדברים". ולא בכדי. המילה "שירה" בעברית קדומה פירושה "ראייה". שהרי "שורו, הביטו וראו" פירושו: ראו, הסתכלו, התבוננו. פקחו עיניים. איוב שאל: "איה, אפוא, תקוותי, ותקוותי מי ישורנה?". כלומר: תקוותי – מי יראנה? ואם כבר תקווה, הרי שהמילה "תקווה" נובעת (תרתי משמע) ממקווה מים. ומקווה המים מעניק חיים. לקוות זה להאמין. תקווה היא פועל-יוצא של אמונה. ואמונה חולקת שורש משותף עם אמונות. ליצור זה להאמין שאפשר לפקוח עיניים – את עיניך שלך ואת עיני הזולת. לכן שירה מסוכנת לשלטון. אם האזרחים יקראו שירה פוליטית טובה, "ותפקחנה עיניהם", וידעו כי השלטון ערום הוא.

ח.

שירה טובה (וגם פרוזה טובה) יכולה לצלצל באוזנינו, אם כי היא אינה חייבת לעשות זאת. היא יכולה להיות מאופקת ושלווה ובכל זאת לגעוש. הדרמה הגדולה שהיא אוצרת יכולה לעבור מתחת לרדאר בעודה מתרחשת במלוא עוזה. היא יכולה לשרטט מנוסה מקפיאת-דם בשלווה כמעט אידיאלית, גם כשהיא מדרבנת לעשות מעשה, ורק בקריאה שנייה ניתן להבחין בה. יש בה אומץ שלעתים הוא גלוי ולעתים הוא חותר תחת הטקסט, ובכל זאת תעוזתו קורמת עור וגידים לנגד עיניו המשתאות של הקורא באופן הדרגתי, שהופך פתאום לפקוח-עיניים. והרי זה תפקידה של שירה: לפקוח את עינינו. שורו, הביטו וראו.

ט.

המילה "טקסט" מקורה בלטינית, ופירושה: אריג, מארג. מכאן טקסטיל ואולי גם טקסטורה. לא כל טקסט שירי הוא שירה. אפשר לארוג טקסט ואפשר להרוג טקסט. אלה שני קטבים. או: שני כתבים. ואם הקטב הוא צורת היחיד של קטבים, אני מציע שטקסט בעברית יהיה: כתב.

י.

שיר טוב הוא פלא ספרותי. לפעמים המשורר מתיישב לכתוב אותו משום שהוא מובס. הוא מובס לא רק משום שנשמט מידי או מנפשו דבר-מה בעל ערך (בית, אדמה, אהוב, ריבונות, עצמאות, חירות, חפץ או מחוז חפץ) אלא גם משום שסיפורו מובס. שירה טובה גואלת את המובס (הכותב או הקורא) והופכת מפלה לניצחון בהעניקה לו קול שמהדהד מקצה רגליו ועד שורשי שעריו (של העולם). היהודים הצליחו במקום שבו כשלו כל עמי קדם משום שהם כתבו. הכתיבה היתה חלק מהותי מתפיסת עולמם. כשעם כותב את תבוסותיו ואת מפלותיו, ומנחיל את רשמי המפלה מדור לדור, הוא מייצר – אולי במודע – מקווה מים שמרווה את צמאון הדורות, וגם אם חולפות 2000 שנה, התקווה הזו מתממשת והופכת לניצחון. ניצחון בעברית הוא נצח קטן. ואלפיים שנה הן נצח קטן שבסופו תקומה.

יא.

הסיבה שבעטייה התרבות הישראלית מלחינה שירי משוררים היא פועל יוצא של השפה העברית. אין הבחנה בשפה העברית בין "שיר" ל"שיר". נכון, יש פיוט ויש פזמון. אבל המשורר כותב שירים והפזמונאי כותב שירים. השפה מבנה מציאות. כשמוזיקאים ישראלים תרים אחר חומרים להלחנה, הם מחפשים שירים. ומבחינה תודעתית-ראשונית, שהשפה העברית מכתיבה, אחת היא (לכאורה) אם כתבה את השיר המשוררת לאה גולדברג או הפזמונאית נעמי שמר (שיש הרואים בה משוררת, והיא אינה כזו), ואחת היא (לכאורה) אם עפרה חזה שרה שיר שכתב בצלאל אלוני ("אלוה, שמור נא עלינו כמו ילדים") או שיר שכתב המשורר ר' שלום שבזי ("אם ננעלו דלתי נדיבים / דלתי מרום לא ננעלו"). מסיבה זו, אגב, אני חושב שיש להחליף את הביטוי "בית ספר" (שכבר הפך ל"בצפר") בבית לימוד, למשל. ילדים במאה ה-21 לא יאהבו ספרים אם בתודעתם (גם אם לא במודע) המקום השנוא עליהם הוא הבית של הספר. לשפה, כאמור, יש תפקיד מכריע בעצוב תודעה. וגם התלמידים צריכים להגיע בשלום לחוף כשהם צולחים את 12 שנות הלימוד.

בזכות חוסר ההבחנה הלשונית בין שירי משוררים לשירי פזמונאים זכתה התרבות הישראלית באוצר מרהיב עין ואוזן בדמותם של שירי משוררים מולחנים, שהפכו לנחלת הכלל. "סליחות" של לאה גולדברג או "וידוי" של אלכסנדר פן בפי יהודית רביץ, "קשה

בלילה" של אברהם חלפי בפי שי צברי, "הכניסיני תחת כנפך" של ביאליק. גם במאה ה-21 מולחנים שירי משוררים בני זמננו. אגי משעול או לורן מילק בפי קורין אלאל, דורי מנור בפי שלומי שבת. גם שיר שלי ("ערשי אמסה / ענני" בעקבות תהלים) זכה להיות מושר בפי שי גבסו ומאיה אברהם. המוזיקה הישראלית לא עושה הבחנה בין poem לבין song משום שהיא דוברת עברית, ובעברית ה-poem הוא שיר וה-song הוא שיר. וגם בימי קדם יהודים "עשו מוזיקה" משירה. לא אתפלא אם שרו פסוקים מפסוקי "שיר השירים".

יב.

"שיר השירים" – הספר הכי אירוטי בתנ"ך והכי מחרמן בספרות העולם – מגולל דו־שיח בין גבר לאישה ושופע ביטויים סקסיים כמו "הביאני אל בית היין ודגלז עלי אהבה" או ביטויים רומנטיים כמו "חולת אהבה אני" (ביטוי עברי מקראי ששגור בפי כל גם בעברית הישראלית של ימינו) ו"שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני" (תיאור שובה־לב יותר מזה של ימינו: "לישון כפיות"). פסוקי "שיר השירים" הפכו לנכסי צאן ברזל ומצאו דרכם לשירה העברית: "על משכבי בלילות ביקשתי את שאהבה נפשי", "גן נעול אחותי כלה", "אני ישנה ולבי ער" וכו'. אבל גם אם "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, ונהרות לא ישטפוה", בכל זאת "יש שיוצאים בשלום אל החוף השני". ויש שלא.